

և մատչելի լեզուով: 32 փոքրագիր երեսների մէջ ընթերցողը ստանում է ամփոփ տեղեկութիւն սիֆիլիս կամ «վատ ցաւ» հիւանդութեան մասին. նա խմանում է թէ ինչ բան է վատ ցաւը, ինչպէս են մարդիկ վարակւում այդ ցաւով, ինչպէս է սիֆիլիսը տարածւում գիւղերում, որոնք են վատ ցաւի նշանները, ինչպէս մարդ պիտի պահպանի իրան վատ ցաւից և, վերջապէս, թէ սիֆիլիսոտը երբ կարող է ամուսնանալ: Գրքովը զարգարուած է 8 հատ նկարներով, որոնք ներկայացնում են խոցեր մարմնի զանազան մասերում: Ափսոս որ նկարները այնքան էլ պարզ և աջողուած չեն: Ցանկալի էր, որ հեղինակը խօսելով վատ ցաւի նշանների մասին (երես 15), պարզէր պինդ շանկրի և փափուկ շանկրի տարբերութիւնը, այլապէս ընթերցողի հասկացողութեան մէջ վատ ցաւի նկատմամբ բաց տեղ է մնում:

«Վարակուելուց (այսինքն թոյնը մի տեղ դիպչելուց) մի քանի օր անցած, ասում է հեղինակը, այն տեղում, որտեղ թոյնը ընկել է, դուրս է գալիս ոսպի մեծութեամբ խոցիկ»: Այդ կարելի է ասել միայն փափուկ շանկրի մասին, իսկ պինդ շանկրը, որի հետեանք է սիֆիլիսը և որին պիտի վերաբերէր վերև բերած կտորը, ինչպէս յայտնի է, երևում է վարակուելուց 3—6 շաբաթ անց: Բայց գուցէ այդ տպագրական սխալ է: Ի՞նչ ասել կ'ուզի որ ժողովրդի մէջ այս գրքուկի տարածուելը շատ և շատ ցանկալի է:

ԲԺ. Գ. Ս.

29) ԱՆԴՐԱՆԻԿ. Տ(Գ)ԷՐՍԻՄ. Ճանապարհորդութիւն եւ «եղագրութիւն»: Հրատարակութիւն Թիֆլիսի Հայոց Հրատարակչական Ընկերութեան. Թիֆլիս, 1901. 237 եր. 80/, գինը 75 կոպէկ:

Էրզրումի, Դիարբէքիւրի և Սարբերդի մէջ տեղ բարձրացած է մի խորհրդաւոր լեռնաշխարհ, Դէրսիմը: Մինչև այժմ էլ նա մի անձանօթ երկիր է, մինչև այժմ էլ թիւրքաց իշխանութիւնը չէ հաստատուել այդ ազատ բարձրութիւնների վրայ, թէև շատ անգամ են թիւրք զօրքերը թնդանօթներով արշաւել այնտեղ ազատասէր դէրսիմցուն ընկճելու և Ստամբուլին հպատակեցնելու համար:

խորհրդաւոր է Դէրսիմը իր անյայտութեամբ: Ի՞նչ կայ այդ անմատչելի բարձրութիւնների վրայ—չատերին չէ յայտնի, թէև եւրոպացի մի քանի ճանապարհորդներ (օր. Տէյլօր) աշխատել են, որքան հնարաւոր է, ուսումնասիրել այդ լեռնաստա-

նուժ ապրող ազգաբնակութիւնը: Այնտեղ ապրում է քրդերի մի առանձին ցեղ, որ կոչւում է Ղզլըաչ: Նրա լեզուն խառնուրդ է զանազան լեզուներից վերցրած բառերի: Նրա կրօնն էլ մի այդպիսի հաւաքածու է: Մեզ համար հետաքրքրական է, որ դէրսիմցի քրդի լեզուի և թէ կրօնի վրայ ազդեցութիւն են արել և հայերը: Դէրսիմում ապրում են և հայեր:

Ահա այս վերին աստիճանի հետաքրքրական, խորհրդաւոր աշխարհի հետ ծանօթացնելու միտքն ունի այժմ գոյութիւն չունեցող Հայոց Հրատարակչական Ընկերութեան հրատարակած այս գիրքը, որ լոյս տեսաւ Նորերումս: Պ. Անդրանիկ երկու անգամ փոքրիկ ճանապարհորդութիւններ է կատարել Դէրսիմի կողմերում, հաւաքել է տեղեկութիւններ լեռնաստանի բնակած բնակիչների նիստ ու կացի, մօտիկ անցեալի մասին և այս բոլորը ամփոփել է իր գրքում:

Հեղինակը հանգուցեալ Սրուանձտեան եպիսկոպոսի խիստ ազդեցութեան տակ է եղել: Յայտնի է, որ Սրուանձտեան իր ճանապարհորդական նկարագրութիւնների մէջ աւելի բանաստեղծ է, աւելի հայրենասիրական զեղումների երգիչ, քան սառնարիւն դիտող, նկարագրող: Լինում են երկու տեսակ ճանապարհորդներ. մէկը ճանապարհի տպաւորութիւններից դուրս ոչինչ չէ ճանաչում. նա պատկերահանի պէս նկարագրում է բնութիւնը, իր զգացմունքները, իր տրամադրութիւնը, իսկ միւսը, անտես անելով այդ բոլորը, տալիս է լուրջ ուսումնասիրութիւն երկրի ներկայի և անցեալի մասին, քննում է մարդկանց, լուսաբանում է նրանց ընկերական, տնտեսական, քաղաքական կեցութիւնը: Երկու տեսակ ճանապարհորդական նկարագրութիւնների մէջ կայ մեծ տարբերութիւն: Առաջին տեսակը տուրիստի թուոցիկ տպաւորութիւններն են, որոնք ընթերցանութեան հաճելի, բայց չուտ մոռացուող նիւթ են տալիս, եթէ դրողը ձիշտ որ բանաստեղծ է, ձիշտ որ կարողանում է իր տպաւորութիւններին արտայայտութեան գեղեցիկ ձև տալ: Այդպէս է Սրուանձտեանը իր ճանապարհորդութիւնների այն մասում, ուր նա հնութեան յիշատակներ կամ աղագորական նիւթեր հաւաքող չէ, այլ տեղեր տեսնող ու նկարագրող: Իսկ լուրջ ուսումնասիրութիւնները թէև այնքան հեշտութեամբ չեն կարգացւում, բայց մի երկիր ճանաչելու ամենադրական, վստահելի միջոցներն են տալիս:

Պ. Անդրանիկին չէ կարելի համարել առանձնապէս աչքի ընկնող, նկարագրական լաւ ձիրք ունեցող տուրիստ: Այդ կողմից նա համեմատուել էլ չէ կարող Սրուանձտեանի հետ: Թէ ճանապարհորդութիւնների և թէ տեղագրութեան մէջ նա կըց-

կտուր տեղեկութիւններ հաղորդող է, տալիս է պատասիկներ և ոչ ամբողջութիւն, զարթեցնում է հարցեր, բայց չէ վճռում նրանց: Նրա տպաւորութիւնները միանման են, ընդհանրապէս դժգոյն: Բայց և այդպէս, չնք կարող ասել թէ գրքի մէջ կարգաւ բաներ չը կան: Հետաքրքրութիւն է զարթեցնում դէրսիմցի հայը իր նիստ ու կացով, իր հայերէնով. տեղ-տեղ ձեզ գրաւում են լեռնային տեսարանները, լաւ է մանաւանդ Հաւլորի ս. Կարապետ վանքի նկարագրութիւնը: Դուք զգում էք, որ ձեզ տարել են մի խորհրդաւոր, վայրենի անկիւն, ուր աւազակութիւնը, արեան պաշտամունքը մարդու աւետարանն են կազմում:

Աւելի խստապահանջ լինել դէպի հեղինակը մենք անարգարութիւն կը համարէինք: Պէտք է նկատի ունենալ երկիրը, ուր չէ կարողանում մտնել նոյն իսկ օսմանեան զինուորը, ուր այնքան քիչ են եղել եւրոպացի հետազօտողներ: Գիրքը մի համեստ հասկացողութիւն է կազմել տալիս հեղինակի պատրաստութեան մասին: Աւելին տալ նա չէր կարող: Բայց ինչ տուել է, մեր գրականութեան համար աւելորդ բան չէ: Սրուանձտեանի ճանապարհորդութիւնների մէջ մի քանի կցկտուր յիշողութիւններ ենք գտնում Դէրսիմի մասին: Իսկ այստեղ մանրամասնութիւններ չատ կան: Հեղինակի մատուցած ծառայութիւններից մէկն այն է, որ նա փոքր ի շատէ լոյս է հանել դէրսիմցի հայերին կամ Միրաքեաններին. թէ ինչպէս են նրանք ապրում ազատ լեռներում, վայրենի քուրդ ազգաբնակչութեան մէջ, ինչպէս են պահպանում իրանց հայութիւնը—սրանք հետաքրքրական նորութիւններ են մեզ համար:

Դէրսիմցի բրդերի յայտնի պատմութիւնը սկսւում է անցեալ դարի քսանական թուականներից: Հեղինակը աւանդութիւններից և ժամանակակիցների պատմութիւններից հաւաքել է հետաքրքրական տեղեկութիւններ այն պատերազմների մասին, որ Դէրսիմը մղում էր թիւրքաց կառավարութեան դէմ՝ իր անկախութիւնը պահպանելու համար: Այդ տեղեկութիւնները, ընդհանուր առմամբ, համաձայնում են ուսաց գրականութեան մէջ եղած տեղեկութիւնների հետ, որքան մեզ է յայտնի: Աւելորդ է ասել, որ ընդհանուր հետաքրքրութիւն են ներկայացնում և այն զլուխները, որոնք պատմում են դէրսիմցիների կրօնի, սովորութիւնների, ծեսերի, հաւատալիքների, պաշտամունքների մասին:

Պ. Անդրանիկի «Դէրսիմը» մի կտոր է թիւրքաց Հայաստանից: Յիշենք թէ որքան քիչ բան ունենք այդ դժբախտ, բայց գեղեցիկ երկրի մասին. յիշենք թէ մանաւանդ վերջին ժամա-

նախներս որքան հեռացած, կտրուած ենք այդ երկրից: Որքան էլ թերութիւններ գտնենք այդ գրքի մէջ, բայց չենք կարող չը խոստովանել և այն, որ դա մի օգտակար աշխատութիւն է: Այստեղ տեսնում ենք թիւրքահայի իրական կեանքը, տեսնում ենք ամեն կողմով զարմանալի երևոյթ կազմող դէրսիմցի քըր-դին, որ հայի բարեկամն է, ապրում է նրա հետ հաշտ ու խաղաղ, պաշտում է նրա սրբերին, հասկանում է նրա լեզուն: Քրդական աշխարհը, մանաւանդ վերջին արեւնահեղ դէպքերից յետոյ, մեծ հեռաքրքրութիւն է զարթեցրել: Օտար ազգերը, որոնք քրդերի մասին միայն լսել են, գրում են քրդական ներկայի և անցեալի ուսումնասիրութիւնները: Բայց մենք ճանաչում ենք մեր այդ արնախում հարեաններին, մեր հոգեհանդէսներին:

«Դէրսիմը» յայտնի չափով կարող է լրացնել այդ պակասութիւնը:

Լ.

30) ՄԵՍՐՈՎԲ ԲԱՏ. ՄԵԼԵՍ. «Քահանայական խնդր» ԵՐԵՎԱՆ, 1901 թ.

Մեր Ժամանակի նշանաւոր եկեղեցական և բազմաշխատ գրող Արիստակէս եպիսկոպոս Սեդրակեան, ինչպէս յայտնի է, անցեալ տարի գրեց մի գիրք, որ ամբողջապէս նուիրուած է մեր ընթացիկ կեանքի հրատապ խնդիրներից մէկի անաչառ քննութեան. դա հեղինակի «Քահանայական խնդրն» է: Այն ջերմ ընդունելութիւնը, որ գտաւ այդ աշխատութիւնը ժողովրդի և մամուլի ինտելիգէնտ, բարեւէր չըջաններում, ցոյց է տալիս, թէ որքան հասունացել է հեղինակի յարուցած խնդրի կարևորութիւնը և նրա կանոնաւոր և շուտափոյթ լուծումը. այդ խնդրի շուրջը ծագած վիճաբանութիւնների մէջ առանձնապէս չեչուում էր Արիստակէս եպիսկոպոսի անգույ խոսողը և այն անչեղ, անվեհեր ոգին, որով նա շարունակ մաքառում է մեր ազգի և եկեղեցու պատուի յայտնի և աներևոյթ թշնամիների դէմ: Այդպէս չէ կարծում հ. Մելեանը, որ նորերս իր հրատարակած «Քահանայական խնդրի» շուրջը գրքով ճգնում է չրել Արիստակէս եպիսկոպոսի չօչափած խնդրի հիմնական կէտերը, սակայն ըստ էութեան, իսկապէս, ոչինչ չէ կարողանում ապացուցել և նրա խժրժական նկատողութիւնները ամբողջապէս պատում են սրբազանի անձնաւորութեան շուրջը: Մանրամասն կանգ առնել